

ALEXANDRE DE RIQUER I BROCELIANDA¹

Emili Gil

(Dimecres, 28 d'octubre de 2020)

El *Poema del bosc*, d'Alexandre de Riquer, s'inicia amb un sonet, al primer vers del qual hi llegim:

«Aixís com el felibre alça la *copa santa*».

El felibre és, evidentment, «l'home lliure» (o la «dona lliure», llavors anomenada felibressa), «aquell qui pot escollir», com els bons homes o perfectes càtars, tot i que en el context en el qual escriu Alexandre de Riquer es vincula directament al moviment cultural occità del Felibritge fundat per Frederic Mistral i sis poetes més² el 21 de maig de 1854 al castell de Fòntsegunha (Castèunòu de Gahanda, a la Provença), amb algunes connexions amb els Països catalans, i centrat especialment en la creació literària. S'anomenaven felibres i felibresses els poetes occitans i provençals moderns.

La *copa santa* és una referència prou explícita al Graal. Però què és el Graal? Malgrat que el Graal s'esmenta per primera vegada al *Perceval* (1176) de Chrétien de Troyes, segons alguns investigadors no es relaciona amb el cristianisme, ni es mescla amb el Sant Calze, fins als textos de Robert de Boron, *L'estoire dou Graal* (circa 1200), conegut també com a *Joseph d'Armathie*, o simplement *Joseph*, i *Merlin* (també circa 1200), una obra de la qual només romanen al voltant de cinc-cents versos. De fet, fins llavors la *copa santa* era la típica marmita, calderó, o olla, dels druides celtes (recordem, per exemple, la cèlebre olla de la Vall de Núria).

¹ Text llegit per Emili Gil i Pedreño durant la Taula Rodona «El simbolisme artúric en el *Poema del bosc*, d'Alexandre de Riquer», que se celebrà a la Sala de la Caritat de la Biblioteca de Catalunya (Barcelona), dimecres 28 d'octubre de 2020.

² Teodòr Aubanèl, Ansèume Matieu, Josèp Romanilha, Joan Brunet, Pau Giera i Anfós Tavan.

Una altra hipòtesi és que el Graal es tracti del llinatge de Jesús (d'allò que conté la seva sang), és a dir Maria Magdalena. Segons la llegenda merovíngia, en arribar a terres occitanes, per una banda, Maria Magdalena va tenir una filla, Sara, i per l'altra banda, Josep d'Arimatea va amagar el sant calze a les muntanyes. És plausible, doncs, que avançats els segles, els descendents de Sara es mesclassin amb els càtars i, potser, per això, sigui Montsegur un dels llocs on va ser, temporalment si més no, el Graal. Wolfran von Eschenbach, al seu *Parzival*, es refereix a Monsalvage, Montsalvatge, Muntsalvach o Montsalvat i són molts els qui creuen que, en realitat, l'indret físic al qual al·ludeix no és sinó Montsegur; d'altres tendeixen a pensar que és, més aviat, Montserrat.

El fet concret és que el Graal és un símbol molt potent, més enllà de les creences de cadascú. És un símbol primari, com ho és el bosc, l'espasa, l'arbreda, el món vegetal o la pedra (caralls, arques —el Camp de l'Arca; oficialment Camp de l'Arpa, a Barcelona—), el Quer (pobles, cognoms i topònims com ara Querol, La Torre de Querol, Queralt, el Cap de Quers —oficialment Cap de Creus-). Així, la «santa copa» és quelcom vinculat a la tradició, que remet a un record ancestral i misteriós, un element, diguem-ne «multiforme», que s'adapta a totes les cultures i religions del planeta, a totes les formes de pensament, tot i que aquestes siguin oposades. D'aquí que els símbols primaris tinguin la qualitat inherent de ser universals.

De vegades s'ha definit com una plàtera, o plat, o got, o bol (quelcom que conté quelcom), que no és, de fet, sinó una vulva, la part visible del gran misteri de la gestació i de la fertilitat, uns conceptes que es vinculen, evidentment, al culte a la Terra, la Gran Mare (Gaia, Gea, Isis), ben allunyat del catolicisme que encaçava sistemàticament tot allò fora dels seus dogmes estrictes, imposats a tota la població a cops de creu, i que no admetia la fertilitat sinó relacionada amb el conreu sistemàtic dels camps i amb la procreació d'éssers humans com a esclaus d'un sistema, dominat i manipulat per la por, que s'ha perllongat fins als nostres dies.

És potser per això que Alexandre de Riquer titula «Aquelarre» el Cant X. Perquè és conscient que el seu poema pertany al misteri d'allò transcendent i, per tant, és al terreny de la dissidència, fora de l'oficialitat. Perquè, com escriu al Sonet citat abans, que precedeix al gruix del poema,

«El cant que jo ofereixo, ben meu, que s'ageganta
fonent-se amb lo tresor que té la pàtria mia,
barbolla el rondineig que en la vesprada canta
el bosc tot ple d'aromes quan va morint-se el dia (...) »

És a dir, al crepuscle, amb l'arribada de la nit. I també llegim, al primer vers del Cant I : «Dins l'ombra de la nit, grandíós el bosc panteja». Ens ho diu ben clar: és de nit, quan el bosc viu de debò. Perquè, com tothom sap, les plantes germinen sota terra, i els animals dins del ventre de la mare, és a dir: en completa foscor, en la nit, si així ho voleu interpretar. Indica, de manera ben diàfana, el camí de la introspecció, de la catarsi.

Però aquesta tendència natural Alexandre de Riquer la disfressa, i li atorga als raigs de llum solar la victòria (sempre vinculada als dogmes dominants catòlics de l'època)³.

Malgrat que Roger Miret qualifica el poeta de «catòlic estricte», personalment crec que era tan catòlic com ho van ser Antoni Gaudí o Jacint Verdaguer, entre d'altres: és a dir, més cristià que no pas catòlic, malgrat que els tres ho haguessin de dissimular, per evitar les represàlies i els mals esperits de l'Església. El mateix Roger Miret afirma que «el poema, en el fons, és un al·legat contra l'oblit essencial de l'home modern, que embriagat per la seva força de creació ha colgat el sentit primigeni de l'existència sota un món artificios, buit i insostenible. Aquest abandó està vinculat, com hem dit, a la "civilització": sempre que apareix en grup, l'home és presentat com un ésser corromput i corruptor; en canvi, hi ha alguns éssers individuals privilegiats que

³ En acabat l'acte de la Biblioteca de Catalunya, la poeta Carmen Borja em comentà que, al seu parer, Alexandre de Riquer «més que vincular aquesta victòria de la llum solar als dogmes catòlics dominants de l'època, la vincula a la tradició perenne, segons la qual tota aquesta vida que germina sota terra, en la foscor, no podria completar el seu cicle sense la llum del sol, sense la fotosíntesi. Hi ha, per tant, una col·laboració indestruable, un lligam sagrat, entre la nit i el dia, entre la foscor i la llum». Una aportació de Carmen Borja que considero interessant, encertada i oportuna, i que acreix encara més el caràcter global místic, i místic, del *Poema del bosc*.

poden desprendre's del llast de la tribu i penetrar el misteri sagrat del bosc: el poeta, l'enamorat, l'eremita».

O sigui que l'ésser humà, com a col·lectiu no té cap mena de remei; sí, en canvi, poden assolir la «salvació» alguns individus concrets. I això m'evoca força als estilites i a les persones «santes», entre cometes, que el misteriós Pal·ladi d'Helenòpolis (també conegut com a Pal·ladi de Galàcia) inclogué a la seva *Història Lausíaca*, que escrigué entre 419-420, quan tenia 53 anys, i que els catalans tenim la fortuna de poder llegir en una traducció d'Antoni Ramon, de 1927, inclosa a la Col·lecció Bernat Metge.

Aquestes «persones santes», com veieu, no eren sinó uns marginats de la seva època, que l'Església els perdonava la vida perquè es feien passar per «il·luminats» amb concordança amb els dogmes establerts, però en realitat no eren sinó individus que arrelaven les seves creences en el més fons del paganisme, en els mites primigenis, així com en éssers primordials, com ara els follets, els nans, els gnoms, les fades, les sílfides (éssers d'aire), les pesantes, les salamandres (éssers de foc), les goges, ondines, nimfes i d'altres, que són els més propers a la imaginació i fantasia humanes; als somnis i a la llibertat de creació infinita. Cosa que m'obliga a fer referència, ni que sigui molt breu, a l'excelsa i massa oblidada obra de l'abat excomunicat Henri Montfaucon de Villars, *Le comte de Gabalis, ou Entretiens sur les sciences secrètes* (1670), un llibre en el qual exposa la doctrina de Paracels sobre els esperits elementals dels quatre elements, —terra, aire, aigua, foc—, i pel qual Henri Montfaucon de Villars va ser condemnat a mort per l'Església.

Diu Roger Miret, a la introducció del *Poema del bosc* que Riquer «no mitifica un espai concret: el Poema del bosc és el poema de tots els boscos», i el bosc mític per excel·lència, aquell que se situa a mig camí entre el celtisme i el cristianisme, i que l'expert Enric Crespi, al llibre *Personajes y temas del Graal*, defineix com «el paradigma de tots els boscos», és Brocelianda.

BROCELIANDA⁴

El mític bosc artúric

«Els boscos foren els primers temples de la Divinitat,
i els homes prengueren de les forests
la primera idea de l'arquitectura.»

CHATEAUBRIAND

Brocelianda és el nom del bosc més màgic, misteriós, enigmàtic i fascinant de la cultura celta i, per extensió, el paradigma de totes les forests que apareixen en els textos del mite del rei Artús.

Com és ben sabut, el bosc és un dels símbols cabdals de la literatura medieval, i un dels quatre elements fonamentals que es vinculen, íntimament, amb el castell del Graal: bosc (arbres; sobretot roures, faigs i alzines), roca (quer: el Cap de Creus no és sinó una cristianització de Cap de Quers), riu (font), vall (*vaus*, barranc, foia). El bosc és el lloc on brolla la vida en estat salvatge, sense haver estat «domesticada» per cap ésser humà, on es materialitza el caos, on s'amaga el sol. És un cau on totes les fantasies interiors són possibles, ja que no són subjectes al jou de l'imperi de la raó ni del seny, sinó que es mouen amb les regles anàrquiques de la llibertat entesa en el millor i més ample dels sentits. El bosc és, per tant, un regne proper a l'univers oníric, on els dracs, les fades, els grius, les pesantes, els follets, les molsoses i els ogres existeixen de debò.

La lluita diària dels seus habitants (siguin animals, vegetals o minerals) per la supervivència quotidiana també evoca un conflicte intern, amb els mites i els símbols com a protagonistes, cosa que situa Brocelianda entre altres singulars llocs emblemàtics de la saviesa i la reflexió humanes, com ara el Bosc de Ca l'Argent (prop d'Òrrius, al Maresme), el Bosc de Savassona (a tocar de

⁴ Aquesta part del text, realitzada a partir de fragments del quadern *Brocelianda: el mític bosc artúric* (dins de la col·lecció «Quaderns Més Enllà del Bé i del Mal», 2019), d'Emili Gil, no va poder ser llegida durant la Taula Rodona per raons de temps, donant prioritat a la lectura del text de Montserrat Prat i Serra, *Brocelianda: un lloc i un mot desconegut per a molts catalans*.

Tavèrnoles, a la comarca de l'Osona), Sant Miquel del Fai (al terme de Bigues i Riells, al Vallès Oriental), tots tres a la República de Catalunya, el Bosc Sagrat de Bomarzo (a la vora de Viterbo, al Laci itàlic), el Jardí de Peter (a la Pobla de Benifassà, al Baix Maestrat, al País Valencià) i a d'altres indrets de la geografia del planeta que l'entranyable alquimista Fulcanelli no dubtaria gens ni mica en qualificar d'estances, o aixoplucs, filosofals.

La llegenda de Merlí

Segons la llegenda, fou a Brocelianda on el cèlebre màgic Merlí, guia espiritual del rei Artús, i símbol pont entre el celtisme i el cristianisme, trobà la si més no enigmàtica Viviana, Nimue, Niniana o Dama del Llac (amb tots aquests noms –i algun altre- és coneguda), al costat de la font d'aigües miraculoses de Barenton (alguns experts no dubten en qualificar-la com la Font de l'Eterna Joventut), una noieta de la qual s'enamorà bojament. Si tenim en compte que la joveneta no tenia ni dotze anys podem imaginar-nos un «*amour fou*» que avui en dia seria qualificat, no tan sols de pecaminós, sinó de pedòfil (ai, que Merlí era un druida: és a dir, un capellà, al capdavant!!; malgrat que tot sembla indicar que era un bon jan); en aquest sentit, també em ve al cap la novel·la *L'Ami Fritz* (1864), dels escriptors Erkmann-Chatrian, que tampoc no s'escaparia de les urpes de la Inquisició actual, ja que relata l'enamorament d'una adolescent amb un home, diguem-ne, de la «tercera edat». Com si la gerontofília no existís. Com la dendrofília. En fi... Cada dia més lúcids, tots plegats.

La qüestió és que el mag (o màgic) i la noia (per alguns: una dona d'aigua, una fada, una goja o jana, o bé una deessa cèltica de les aigües) arribaren a una mena de pacte: a canvi d'ensenyar-li les arts màgiques, Viviana es deixaria estimar. Pel que sembla, així va ser i es va mantenir durant uns anys. Merlí va construir una mena de sepulcre encantat (alguns el descriuen com una mena de cova de cristall) per poder mantenir sempre bella la seva amant (una mena de màquina de criogènesi), però el mag fou víctima de traïció, i la Dama del Llac el sebolí, sense pietat, a la tomba encantada.

Malgrat aquest empresonament en vida, Merlí continuà divulgant profecies, algunes d'elles pretesament publicades un grapat de segles després, com ara *Prophetiae Merlini* (1130-1135), de Geoffrey de Monmouth (circa 1095-1155), o

Prophéties de Merlin (1276), de diversos autors. Aquests escrits, emperò, no són gaire versemblants, atès que pequen de mostrar al druida Merlí com una mena de profeta cristià i, per reblar el clau, el propi mag declara que «va escollir lliurement ser empresonat per la fada Viviana», segons escriu Nicolas Koberich al llibre *Merlin, l'enchanteur romantique* (2008), en un acte tan mesell, submís i de vassallatge com és el de «posar l'altra galta» (masoquisme? Bondage?).

Parlant d'«altres»: una altra de les deixebles (i amants?) de Merlí fou Morgana, o la fada Morgana, o Morgan le Fay, una de les fetilleres més poderoses i perilloses que trobem en la literatura artúrica. De primer amiga (o amant), i posteriorment rival, de Merlí, la seva figura atractiva i passional de vegades es confon amb la de Viviana, la seva neboda. Cal no confondre-les, tot i que de vegades, en determinades escenes i paràgrafs, és ben difícil destriar el gra de la palla.

La primera referència cronològica que ha romàs fins als nostres dies de Brocelianda, amb el nom de Brechelian, és al *Roman de Rou* (circa 1160, un llarg poema que narra la història dels ducs de Normandia), de Robert Wace (circa 1110-després de 1174), el mateix autor del cèlebre *Roman de Brut* (circa 1155, un poema extens que explica la història de Bretanya) que influirà, posteriorment, a Chrétien de Troyes (1135-1190).

Robert Wace va escriure les seves obres en anglonormand, una llengua romànica que es considera precedent del jerseiès, cosa que constitueix una innovació explícita i una reivindicació implícita, ja que en l'època els textos s'escriuen habitualment en llatí (la llengua del poder imposat).

El bosc geogràfic

Durant segles, el bosc mític de Brocelianda va ser assimilat, en la realitat física i geogràfica, al bosc de Kintin (Quintin, en francès), també conegut com el bosc de Lorge i de l'Hermitage, a Bretanya, a uns vint-i-cinc quilòmetres al sud de Sant Brieg (Saent- Berioec, en gal·ló; Saint-Brieuc, en francès).

De fet, llegim a la pagina web Le Savoir Perdu des Anciens⁵ que «L'antiga Brocelianda era el gran bosc que va cobrir tot el centre d'Armòrica on l'altiplà

⁵ <https://lesavoirperduedesanciens.com/2016/03/broceliande-mere-fore/>

granític es transforma en una cadena de turons que constitueixen la columna vertebral de la península».

Per tant, com que l'Armòrica corresponia, aproximadament, a les terres que hi ha entre la zona de Pornizh (Pornic, en gal·ló i francès), prop de Naoed (Naunnt, en gal·ló; Nantes, en francès) i Dieppe, amb la totalitat del litoral de Normandia, el nord-oest del País del Loira i l'actual Bretanya, és ben lícit plantejar que qualsevol bosc d'aquesta zona podia «reclamar» el nom de Brocelianda, com ara la forest d'An Uhelgoad (Huelgoat, en francès), a Penn-ar-Bed (Finistère, en francès).

Però des de meitat de segle XIX, la major part dels estudiosos artúrics, amb l'impuls que donaren les recerques i investigacions de Félix Bellamy (1828-1907), estan d'acord en atorgar la denominació de «Brocelianda» al bosc de Pempont (Koad Pempont, en bretó; Penpont, en gal·ló; Paimpont, en francès) situat a una quarantena de quilòmetres al sud-oest de Roazhon (Resnn, en gal·ló; Rennes, en francès), també a Bretanya. Aquesta designació «definitiva» es va reforçar oficialment a les darreries de segle XX, quan l'estat francès es va inventar Bro Breselien (Le Pays de Brocéliande, en francès), que reuneix cinc comunitats de comunes (estructures administratives que comparteixen serveis i competències), per tal de dinamitzar i desenvolupar econòmicament les poblacions dels departaments d'Il·ha-Gwilen (Ille-et-Vilaine, en francès) i Morbihan (Morbihan, en francès). S'ha convingut, doncs, de manera més o menys tàcita, convertir Brocelianda en una mena de parc temàtic.

Així és com Pempont ha esdevingut la porta simbòlica de la forest mítica de Brocelianda. La llegenda feta realitat, a cops de talonari i a garrotades franceses, fent estralls a la nació bretona. Això no obstant, milers de persones es dirigeixen, any rere any, al bosc on les passions i traïdories de Merlí i Viviana perviuen en la il·lusió ingènua col·lectiva, potser formant part d'alguns dels arquetips inconscients que assenyala, amb encert, Carl Gustav Jung (1875-1961).

Brocelianda, sí, Brocelianda, aquesta terra que durant molts segles va ser terra sagrada per als druides, abans de la terrible conquesta dels exèrcits romans de Juli Cèsar. *Pax romana*, quina ironia, quin sarcasme, quina mala llet. Brocelianda, sí, Brocelianda, que és Bretanya, malgrat tots els intents de genocidi cultural. Perquè si alguna cosa té el bosc de Brocelianda és l'origen, o

els orígens, i això lliga amb la llet i les mares de déu de la llet, de la fertilitat, la qual cosa em remet a Montgrony (*mons cronos* i, al mateix temps –valgui la redundància-, potser una contracció entre «mugró» -*mucronio*, en llatí- i «cony»), i als Nou Barons de la Fama. El Nou, com el Tres, són uns nombres cabdals per a la cultura celta. De vegades els mites carolingi i l'arturià es complementen. La forest, és un símbol de la terra, i també del ventre de la mare, de la Magna Mater: hi retornem tothora, abandonem els déus de la ignorància, ens aboquem al paganisme, a la visió còsmica de l'Univers.

La Font de Barenton

La Font de Barenton és a una dotzena de quilòmetres del nucli central de Pemont. Molta gent prefereix anomenar-la Font de l'Eterna Joventut, malgrat que ja existeix una altra Font de la Joventut, com veurem més endavant. És com l'Elixir dels Alquimistes, certament. Diuen que aquest lloc recollit i agradable era l'indret preferit del màgic Merlí, per fer-hi llargues estades i meditacions. Un bon dia aparegué la jove Viviana i la passió es desbocà. Com escriu Josep Maria Armengou i Marsans al llibre *Guia de las aguas curativas de Catalunya* (1991), «és al costat de fonts i pous, rius i llacs, on es produeixen les manifestacions essencials de la vida màgica i/o espiritual i/o psíquica. Són llocs sagrats. D'un fort potencial iònic per l'aigua, tel·lúric per la terra i còsmic pel cel». Podem ben dir que Merlí i Viviana ho visqueren amb intensitat.

La font de Barenton, de fet, és un simple brollador d'aigua que surt a ran de terra. Explica Enric Crespi al llibre *Personajes y temas del Graal* (2002) que a tocar de «la font de Barenton, en ple bosc de Brocelianda, hi penjava, segons una antiga llegenda, un bol d'or. Si amb ell es vessava aigua sobre una maragda que hi havia al costat, es podien provocar canvis meteorològics». Una variant més moderna, adaptada als nous temps, la llegim al llibre *À la découverte de la France mystérieuse* (segona edició, 2010), de diversos autors: «es diu que els viatgers que vessen aigua sobre la pedra que hi ha a la vora de la font desencadenen tempestes i pluges torrencials». Ja no queda ni rastre del bol d'or, ni de la maragda. Quina llàstima.

També és popular la creença que aquestes aigües de vegades produeixen bombolles, un fenomen si més no ben curiós, i que guareixen de la bogeria,

cosa, aquesta darrera, que explicaria el nom del nucli habitat més proper: la Folle Pensée (el Pensament Boig).

També hi acudeixen adolescents amb desig de casori, o bé víctimes del desamor, que posen agulles en contacte amb les aigües guaridores, mentre canten: «Riu, riu font, que et clavaré una bona agulla!». Si llavors hi surten bombolles, és un senyal indefugible que abans de pasqua ja tindran parella. En cas contrari, *lasciate ogni speranza* (abandoneu tota esperança) com el Dant, al llindar dels inferns.

El castell de Comper

Des de l'any 1990 el castell de Comper, situat a uns 3 quilòmetres a l'est del poblet de Konkored (Concoret, en francès), i a 46 quilòmetres a l'oest de Roazhon (Resnn, en gal·ló; Rennes, en francès), és on té la seu el Centre de l'Imaginaire Arthurien, fundat per Gilbert Durand i els seus col·legues; acull les exposicions i esdeveniments que l'entitat organitza al voltant dels cavallers de la Taula Rodona.

L'edifici, inscrit com a monument històric des del mes de juny de 1996, conserva ben poc de les seves parts medievals, ja que fou desmantellat l'any 1598 per ordre del rei Enric IV de França i III de Navarra, i patí un gran incendi durant la Revolució. Malgrat tot això, és l'únic castell dels cinc que hi havia que roman encara vinculat amb el mite del bosc de Brocelianda i, per tant, amb la llegenda artúrica. Diverses fonts tradicionals, entre les quals s'hi compten els textos del poeta Chrétien de Troyes (circa 1135-1190), asseguren que entre aquests murs, o si més no en aquest espai, hi va néixer la fada Viviana, la famosa «Dama del Llac», i hi va residir durant algun temps. També es diu que el mag Merlí va edificar, per a la seva estimada alumna, un castell de cristall als fons de les aigües de l'estany que voregen Comper, i que en tan singular castell submarí Viviana va criar i educar el futur cavaller Lancelot. La fortalesa només és visible les nits de lluna plena per aquells que hi creuen amb devoció. També existeix qui creu que el despertar, i el retorn, del rei Artús és el símbol de la independència de Bretanya, i que aviat vindrà des de les illes d'Avalon, brandant Escalibor, o Excalibur, per conquerir les terres que li foren arrabassades.

A un nivell literari prou contemporani, el castell de Comper és un dels llocs més visitats pel comissari Antoine Marcas, un policia francmaçó protagonista de la novel·la *L'Empire du Graal* (2016), d'Eric Giacometti i Jacques Ravenne.